

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

DOI 10.31558/2519-2949.2026.3.10

УДК 321.7:316.3752(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2307-4702>

Малкіна Г. М., Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1522-4723>

Салтовський О. І., Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3864-9660>

Федорченко В. М., Київський національний університет імені Тараса Шевченка

e-mail: g.m.malkina@knu.ua (автор для листування)

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІЙНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ МЕХАНІЗМИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті вперше запропоновано визначення предметного поля дослідження механізмів імплементації демократичних цінностей в політичну систему України, з вказанням основних складових що потребують окремого аналізу та відповідних методологічних підходів, щодо їх дослідження. Для цього розкриваються теоретичні та методологічні засади дослідження демократії, демократичних цінностей та практичні механізми імплементації демократичних цінностей у політичну систему. Обґрунтовується, що демократія є не лише системою політичних інститутів і процедур, а комплексною системою цінностей, яка включає свободу, людську гідність, рівність, верховенство права, політичний плюралізм, громадянську участь та підзвітність влади. Вперше проведено класифікацію основних механізмів імплементації цінностей в політичну систему за критерієм рівнів дослідження та складових політичної системи. Проаналізовано основні наукові підходи до розуміння демократії, зокрема концепції поліархії Р. Даля, громадянської культури Г. Алмонда і С. Верби, інституційного підходу Д. Норта, демократичної консолідації Л. Даймонда та соціокультурної модернізації Р. Інглгарта і К. Вельцеля. Визначено, що до предмету дослідження основних механізмів імплементації демократичних цінностей в політичну систему України мають входити ; особливості політичного і соціально-економічного поступу України в бік демократії, основні інституційні механізми реалізації демократичних принципів, а також проблеми, які ускладнюють процес демократичної консолідації: недостатню ефективність державних інститутів, проблеми забезпечення верховенства права, корупційні ризики, недостатній рівень політичної відповідальності еліт та суперечності політичної культури. Особлива увага приділяється ролі громадянського суспільства, європейської інтеграції та цифрової трансформації як чинникам зміцнення демократичних цінностей. Обґрунтовано, що подальший демократичний розвиток України залежить від здатності держави забезпечити реальне функціонування демократичних інститутів та формування культури активного громадянства.

Ключові слова: демократія, демократичні цінності, політична система, верховенство права, громадянське суспільство, політичні інститути, політична культура, демократична консолідація, європейська інтеграція

*Malkina Ganna, Taras Shevchenko National University of Kyiv
Saltovsky Olexandr, Taras Shevchenko National University of Kyiv
Fedorchenko Vladimir, Taras Shevchenko National University of Kyiv
e-mail: g.m.malkina@knu.ua (corresponding author)*

IMPLEMENTATION OF DEMOCRATIC VALUES IN THE POLITICAL SYSTEM OF UKRAINE: INSTITUTIONAL AND SOCIOCULTURAL MECHANISMS, PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

The article, for the first time, proposes a definition of the subject field of research on the mechanisms of implementing democratic values within Ukraine's political system, identifying its key components and the corresponding methodological approaches to their study. It reveals the theoretical and methodological foundations of democracy and democratic values, as well as the practical mechanisms of their implementation. The article argues that democracy should be understood not only as a system of political institutions and procedures but also as a comprehensive value-based framework that includes freedom, human dignity, equality, the rule of law, political pluralism, civic participation, and government accountability. For the first time, the article classifies the main mechanisms of implementing these values into the political system according to the criterion of research levels and the components of the political system. The study analyzes major theoretical approaches to democracy, including Robert Dahl's concept of polyarchy, Almond and Verba's theory of civic culture, Douglas North's institutional approach, Larry Diamond's concept of democratic consolidation, and Inglehart and Welzel's theory of cultural modernization. It is established that the subject field of research on the mechanisms of implementing democratic values in Ukraine's political system should include the features of the country's political and socio-economic advancement toward democracy, the main institutional mechanisms for realizing democratic principles, and the problems that complicate democratic consolidation: insufficient effectiveness of state institutions, weaknesses in ensuring the rule of law, corruption risks, an inadequate level of political accountability among elites, and contradictions within political culture. Special attention is paid to the role of civil society, European integration, and digital transformation as factors contributing to the strengthening of democratic values. The article argues that Ukraine's future democratic development depends on the ability of the state to ensure the effective functioning of democratic institutions and to foster a culture of active citizenship.

Keywords: *democracy, democratic values, political system, rule of law, civil society, political institutions, political culture, democratic consolidation, European integration*

Постановка проблеми. Демократичні цінності є однією з фундаментальних основ сучасного політичного розвитку та визначають характер взаємодії між державою, суспільством і громадянином. У сучасній політичній науці демократія розглядається не лише як форма організації державної влади, а як комплексна система політичних, правових і соціокультурних принципів, що забезпечують свободу особистості, захист прав людини, політичний плюралізм, участь громадян у прийнятті рішень та відповідальність влади перед суспільством.

Актуальність дослідження проблеми імплементації демократичних цінностей у політичній системі України зумовлена особливостями сучасного етапу розвитку держави. Україна перебуває у процесі складної демократичної трансформації, яка поєднує реформування політичних інститутів, розвиток громадянського суспільства, європейську інтеграцію та протидію зовнішнім загрозам.

Після проголошення незалежності Україна сформувала основні інституційні засади демократичної держави: прийняла Конституцію, запровадила систему конкурентних виборів, забезпечила багатопартійність, створила механізми громадської участі та розпочала масштабні реформи державного управління.

Водночас демократичний розвиток України залишається незавершеним процесом. Формальне закріплення демократичних принципів не завжди супроводжується їх повноцінною реалізацією у політичній практиці. Серед основних проблем залишаються недостатня ефективність окремих державних інститутів, проблеми забезпечення верховенства права, корупційні ризики, недостатній рівень політичної відповідальності еліт та суперечності політичної культури.

Особливого значення проблема демократичного розвитку набула після початку російської агресії проти України. В умовах війни демократичні цінності стали не лише основою політичного устрою, а

й важливою складовою суспільної ідентичності, пов'язаної із захистом свободи, незалежності та європейського вибору.

Метою статті є визначення предметного поля дослідження основних механізмів імплементації демократичних цінностей у політичній системі України, виокремлення складових цього поля, класифікація механізмів імплементації, з'ясування основних напрямів підвищення якості дослідження та практичного впровадження таких процесів. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: розкрити основні теоретичні підходи до розуміння демократичних цінностей; визначити роль демократичних принципів у функціонуванні політичної системи; визначити та класифікувати інституційні механізми реалізації демократії в Україні; охарактеризувати основні проблеми демократичної трансформації; визначити перспективні напрями подальшого утвердження демократичних цінностей.

Методологічною основою дослідження є інституційний, системний та порівняльно-політичний підходи, що дозволяють розглядати демократію як складне поєднання політичних інститутів, правових норм і суспільних практик. Теоретичну основу дослідження становлять праці Р. Даля, Г. Алмонда і С. Верби, Д. Нортона, С. Гантінгтона, Л. Даймонда, Р. Інглгарта та К. Вельцеля, у яких аналізуються проблеми демократичної інституціоналізації, політичної культури та демократичної консолідації.

Виклад основного матеріалу. У сучасній політичній науці демократія розглядається як багатовимірне явище, що включає інституційний, нормативний та соціокультурний компоненти. Її стабільність визначається не лише наявністю демократичних процедур, а й рівнем суспільної підтримки відповідних цінностей та здатністю політичних інститутів забезпечувати їх практичну реалізацію.

Одним із найбільш впливових дослідників демократії є американський політолог Роберт Даль. У праці «Polyarchy: Participation and Opposition» він запропонував концепцію поліархії, відповідно до якої сучасні демократії характеризуються не ідеальною реалізацією народовладдя, а наявністю певних інституційних гарантій: політичної конкуренції, широкої участі громадян, свободи слова та доступу до альтернативних джерел інформації, вказує що має бути; «повністю або майже повністю чутливою до запитів усіх своїх громадян» [1, с. 2].

В україномовному виданні праці Даль так само наголошує на історичному вимірі цього процесу: «...однією з найвідчутливіших змін у межах нашого століття було зникнення режимів, які відверто заперечували законність участі суспільства в управлінні країною. Існує лише кілька країн, які й досі не надали хоча б символічного права голосу своїм громадянам або не проводять хоча б символічних виборів» [1, с. 11].

Концепція поліархії дозволяє розмежувати формальну та реальну демократію. Сам факт проведення виборів чи існування демократичних органів влади не гарантує повноцінної демократії. Важливою умовою є здатність громадян реально впливати на політичний процес та контролювати владу.

Значний внесок у дослідження демократичних цінностей зробили Габріель Алмонд і Сідні Верба. У праці «The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations» вони обґрунтували, що стабільність демократії залежить від специфічного типу політичної культури, яка поєднує активну участь громадян із визнанням легітимності демократичних інститутів, вказують на те, що: «культура консенсусу і різноманітності, культура, яка допускає зміни, але стримує їх» [2, р. 8].

Для України цей підхід має особливе значення, оскільки демократична трансформація передбачає не лише реформування державних структур, а й формування відповідної політичної культури, заснованої на відповідальності, довірі та готовності громадян до участі.

Важливим напрямом дослідження демократії є інституційний підхід. Дуглас Норт розглядав інститути як правила та механізми, що структурують суспільні взаємодії і є такими, що «створені людиною обмеження, які формують взаємодію між людьми» [3, р. 3]. Відповідно, якість демократії залежить від того, наскільки ефективно політичні інститути забезпечують стабільність, передбачуваність і контроль за владою.

Саме інституційна спроможність держави визначає, чи можуть демократичні принципи реально функціонувати. Недосконалі інститути створюють умови для зловживань владою, корупції та зниження довіри громадян.

Семюел Гантінгтон у концепції «третьої хвилі демократизації» показав, що демократичні переходи є складними історичними процесами, які можуть супроводжуватися як успіхами, так і

відкатами, часто не можуть бути швидкими; «Переходи від недемократичних до демократичних режимів, що відбуваються протягом визначеного періоду часу» [4, р. 15]. Цей підхід є важливим для аналізу українського досвіду, оскільки демократична трансформація України відбувається нерівномірно та залежить від внутрішніх і зовнішніх факторів.

Ларрі Даймонд у своїх дослідженнях демократичної консолідації наголошує, що демократія стає стабільною тоді, коли основні політичні актори визнають демократичні правила гри та не прагнуть змінити систему недемократичними методами і зазначають, що «попит на змістовну політичну участь і вибір може бути придушений лише шляхом обмеження свободи» [5, р. 4].

Соціокультурний аспект демократії розкритий у працях Рональда Інглгарта та Крістіана Вельцеля. Вони доводять, що модернізація суспільства сприяє поширенню цінностей самовираження, автономії особистості та політичної участі, які є важливими передумовами демократії. Вказують, що акцент має змінюватись, а саме він: «зміщується від колективної дисципліни до особистої свободи, від групового конформізму до людського розмаїття» [6, р. 3].

Ф. Фукуяма звертає увагу на те, що стійкість демократії залежить не лише від формального існування інститутів, а й від їхньої здатності протистояти інституційному занепаду, спричиненому патримоніалізацією влади, кумівством та корупцією, зазначаючи що демократичні цінності та процедури «кожне суспільство повинне адаптувати їх до власних умов і розвивати на основі власних традицій» [7], що робить їх впровадження стійкішим.

Класичне процедурне розуміння демократії запропонував Й. Шумпетер, який розглядав демократію передусім як механізм формування влади через конкуренцію еліт за голоси виборців, а не як пряме народовладдя: «...за демократичного устрою головною функцією електорату є створення уряду» [15, с. 339], а «воля більшості є воля більшості, а не воля „народу”» [15, с. 338]. Ця елітарно-конкурентна модель доповнює розглянуті вище підходи, показуючи, що навіть процедурний мінімум демократії - конкурентні вибори - є необхідною, хоча й недостатньою умовою повноцінної демократичної консолідації.

Отже, теоретичний аналіз дозволяє зробити висновок, що демократичні цінності необхідно розглядати як комплексну систему, яка включає: політичні інститути; правові гарантії; демократичну політичну культуру; механізми громадянської участі; відповідальність влади перед суспільством. Саме поєднання цих елементів створює основу для формування стійкої демократичної політичної системи.

При такому широкому розумінні демократії і демократизації вважаємо за доцільне звузити, конкретизувати предметне поле їх дослідження, виокремивши саме ті складові, що уможливають практичне втілення цінностей демократії в сучасну політичну систему України і, у відповідності до її структури. Тому доцільно визначити предметне поле дослідження механізмів імплементації демократичних цінностей в політичну систему України, як цілісну багаторівневу систему взаємопов'язаних політичних, правових, інституційних, соціально-економічних, соціокультурних та комунікативних процесів, інститутів і механізмів, функціонування яких забезпечує практичне втілення демократичних цінностей у діяльності держави та суспільства.

Спираючись на напрацювання вітчизняної політичної науки [9; 10], у структурі предметного поля пропонується виокремити сім взаємопов'язаних рівнів.

Перший рівень – аксіологічний. Він охоплює систему демократичних цінностей: свободу, людську гідність, рівність, справедливість, верховенство права, права людини, політичний плюралізм, підзвітність влади та участь громадян у прийнятті політичних рішень.

Другий рівень – нормативно-правовий. До нього належать Конституція України, законодавство, міжнародно-правові стандарти демократії, європейські правові норми, механізми гарантування та захисту прав людини.

Третій рівень – інституційний. Його складають органи державної влади, органи місцевого самоврядування, судова система, виборчі інститути, політичні партії, незалежні органи контролю, а також інститути громадянського суспільства.

Четвертий рівень – функціонально-політичний. Він охоплює політичні процеси та механізми реалізації демократичних принципів: вибори, політичну конкуренцію, представництво інтересів, політичну відповідальність, парламентський контроль, механізми стримувань і противаг, відкритість та прозорість публічного управління.

П'ятий рівень – соціокультурний. До нього належать політична культура, громадянська ідентичність, суспільна довіра, громадянська активність, політична освіта, демократичні традиції та

суспільні практики.

Шостий рівень – цифрово-комунікативний. Він включає електронне врядування, цифрову демократію, відкриті державні дані, цифрові механізми участі громадян, інформаційну прозорість та сучасні комунікаційні технології.

Сьомий рівень – міжнародно-інтеграційний. Він охоплює вплив міжнародних організацій, європейської інтеграції, міжнародних демократичних стандартів та міжнародного співробітництва на розвиток демократичних інститутів України.

Запропонована модель виходить із того, що імплементація демократичних цінностей не є результатом діяльності окремого державного органу чи окремої правової норми. Вона є наслідком узгодженого функціонування всіх зазначених рівнів, між якими існують постійні взаємозв'язки та взаємозалежності. Ефективність демократичного розвитку держави визначається не станом окремого елемента, а рівнем збалансованості всієї системи. Саме тому предметом дослідження мають бути не лише окремі демократичні інститути чи політичні процеси, а закономірності взаємодії всіх структурних компонентів цієї системи, що забезпечують або, навпаки, перешкоджають імплементації демократичних цінностей у політичну систему України.

Демократичні цінності та інституційні механізми їх імплементації в політичну систему України

Політична система демократичної держави функціонує не лише на основі формальних норм і процедур, а й завдяки системі цінностей, які визначають характер взаємодії між владою та суспільством. Демократичні цінності виступають нормативною основою політичного порядку, тоді як інституційні механізми є формою їх практичного втілення: кожна цінність реалізується через відповідні органи, процедури та суспільні практики.

Природа демократичних цінностей: між політичною ідеологією та інституційною структурою

Розглядаючи демократичні цінності, важливо наголосити на їхній подвійній природі. За змістом вони є елементом політичної ідеології — системи ідей та ідеалів, які обґрунтовують бажаний устрій влади й взаємин між державою і суспільством; за формою ж функціонування вони належать до сфери політичної культури, оскільки засвоюються, підтримуються та відтворюються суспільством через систему установок, орієнтацій і повсякденних практик, а не існують як абстрактні доктринальні положення. Саме тому в запропонованій вище структурі предметного поля дослідження демократичні цінності віднесено насамперед до аксіологічного рівня - ціннісно-світоглядного підґрунтя, яке живить усі інші рівні системи.

Водночас було б спрощенням ототожнювати імплементацію демократичних цінностей виключно зі сферою політичної культури. Цінність, залишаючись фактом суспільної свідомості, для свого практичного втілення потребує не лише культурного визнання, а й закріплення на нормативно-правовому рівні - у конституції та законодавстві, матеріалізації на інституційному рівні - у структурі та повноваженнях органів влади, судів, партій, реалізації на функціонально-політичному рівні - через процедури виборів, представництва й контролю, а також підтримки на соціокультурному, цифрово-комунікативному та міжнародно-інтеграційному рівнях. Інакше кажучи, політична культура є необхідною, але не достатньою умовою імплементації демократичних цінностей: цінність, підтримувана суспільною свідомістю, але позбавлена інституційного втілення, залишається декларативною, тоді як інститут, не підкріплений відповідною культурою, ризикує перетворитися на «порожню форму» - існувати формально, не виконуючи свого демократичного призначення.

Розглянуті в цій статті цінності не є ізольованими одна від одної, а утворюють внутрішньо узгоджену, взаємозалежну систему, в якій кожен елемент постає передумовою або наслідком інших. Людська гідність виступає вихідним принципом, з якого логічно випливає свобода особистості; свобода, своєю чергою, набуває сенсу лише за умови рівності можливостей для її реалізації, а рівність не може бути гарантована без верховенства права, яке однаковою мірою обмежує владу для всіх громадян. Верховенство права створює передумови для політичного плюралізму - конкуренції ідей та інтересів, неможливої за вибіркового застосування закону. Плюралізм реалізується через громадянську участь, а участь набуває практичного значення лише за умови підзвітності влади, яка гарантує реальний вплив голосу громадян на політичні рішення. Отже, ослаблення чи деформація однієї ланки цього ціннісного ланцюга - наприклад, вибіркоче правосуддя - неминуче позначається на функціонуванні інших ланок (плюралізму, участі, підзвітності), що пояснює системний, а не фрагментарний характер проблем демократичної консолідації в Україні.

Інституційне впровадження демократичних цінностей передбачає їх переведення з рівня

декларованих принципів у стійкі організаційні форми - органи влади, процедури, регламенти й контрольні механізми, які відтворюються незалежно від персонального складу посадовців. У цьому сенсі інститути постають, за визначенням Д. Норта, «створеними людиною обмеженнями, які формують взаємодію між людьми» [3, р. 3], тобто не просто організаційними структурами, а стійкими правилами гри, що надають цінностям обов'язкового й передбачуваного характеру. В Україні це інституційне впровадження охоплює кілька взаємопов'язаних напрямів: конституційне та законодавче закріплення цінностей (нормативно-правовий рівень); розподіл і взаємне стримування гілок влади, незалежність судової системи та органів контролю (інституційний рівень у вузькому сенсі); функціонування процедур виборів, партійної конкуренції та парламентського контролю (функціонально-політичний рівень). Розбалансованість між цими напрямками - наприклад, ухвалення антикорупційного законодавства без забезпечення реальної незалежності органів, покликаних його застосовувати, є однією з ключових причин, чому формальна інституційна відповідність демократичним стандартам не завжди супроводжується їх дійсним утвердженням.

Відповідно до визначеної вище семирівневої структури предметного поля дослідження, механізми імплементації демократичних цінностей доцільно класифікувати за рівнями, на яких вони переважно діють: нормативно-правові механізми (конституційне та законодавче закріплення); інституційні механізми у вузькому сенсі (органи влади, судова система, партії, органи контролю); функціонально-політичні механізми (вибори, політичне представництво, парламентський контроль); соціокультурні механізми (громадянська участь, місцеве самоврядування, громадянське суспільство); цифрово-комунікативні механізми (електронне врядування, цифрові інструменти участі) та міжнародно-інтеграційні механізми (європейська інтеграція, міжнародний моніторинг). Ця класифікація структурує подальший виклад: кожна з розглянутих нижче цінностей аналізується не лише у змістовому, а й у рівнево-механізмовому вимірі, що дозволяє простежити, на якому саме рівні дослідження відбувається її практична імплементація.

Конституція України закріплює фундаментальні засади демократичної держави: народовладдя, поділ влади, верховенство права, політичний плюралізм, гарантування прав і свобод людини. «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [8]. Водночас, як зазначають вітчизняні дослідники, конституційне закріплення принципів є необхідною, але недостатньою умовою демократичного розвитку - вирішальне значення має здатність державних інституцій забезпечити реальне виконання цих норм [9; 10]. Після проголошення незалежності Україна сформулила основні інституційні засади державності: прийняла Конституцію, запровадила систему конкурентних виборів, багатопартійність та механізми громадської участі, проте процес демократичної консолідації залишається незавершеним.

Людська гідність і свобода особистості

Рівень дослідження: аксіологічний (ціннісно-світоглядний); прямого інституційного механізму не має - реалізується опосередковано через нормативно-правові гарантії, розглянуті далі.

Людська гідність є одним із центральних принципів демократії: вона визначає ставлення держави до особи, передбачаючи визнання людини найвищою соціальною цінністю, а не об'єктом управління. Свобода думки, слова, політичного вибору, об'єднань та мирних зібрань є похідною від цього принципу і реалізується в межах правового порядку, що балансує права особи та інтереси суспільства. В українському суспільно-політичному розвитку значення цих цінностей особливо проявилось під час Революції Гідності 2013–2014 років, коли суспільний запит на свободу та відповідальність влади став чинником подальшої демократичної трансформації держави.

Рівність, верховенство права та судова система

Рівень дослідження: аксіологічний та нормативно-правовий; провідний механізм - інституційний (судова система, антикорупційні органи).

Рівність громадян перед законом і верховенство права є взаємопов'язаними засадами демократичної держави: не лише громадяни, а й сама держава повинні діяти в межах закону. Це передбачає незалежність судової влади, правову визначеність та однакове застосування законодавства. В Україні судова реформа залишається одним із найскладніших напрямів трансформації: за оцінками міжнародних моніторингових організацій, основними викликами лишаються недостатній рівень суспільної довіри до судів, корупційні ризики та потреба у зміцненні незалежності правосуддя [13]. Корупція є системною загрозою демократичній консолідації, оскільки деформує політичну конкуренцію, посилює роль неформальних зв'язків і підриває рівність громадян перед державою; Україна створила мережу спеціалізованих антикорупційних органів, проте

ключовим завданням залишається забезпечення їхньої реальної незалежності та ефективності.

Політичний плюралізм, партійна система та парламентаризм

Рівень дослідження: функціонально-політичний; провідний механізм - інституційний (парламент, партійна система) у поєднанні з функціонально-політичним (вибори, представництво).

Демократія неможлива без політичного плюралізму - багатопартійності, свободи політичних об'єднань, конкурентних виборів і незалежних медіа. Верховна Рада України як центральний інститут представницької демократії реалізує функції законотворення, контролю за урядом та політичного представництва, однак ефективність парламентаризму послаблюється персоналізованим характером партійної системи: політичні сили в Україні часто формуються навколо окремих лідерів, а не довгострокових програм чи ідеологічних платформ [11, с. 304–351]. Розвиток програмних, внутрішньо демократичних партій із прозорим фінансуванням і реальною відповідальністю перед виборцями є необхідною умовою зміцнення представницької демократії.

Громадянська участь, громадянське суспільство та місцеве самоврядування

Рівень дослідження: соціокультурний; провідний механізм - соціокультурний у поєднанні з інституційним (органи місцевого самоврядування).

Визнання народу джерелом влади реалізується через форми громадянської участі - вибори, діяльність громадських організацій, місцеве самоврядування, електронні петиції та громадський контроль за владою. Українське суспільство останніх років демонструє значний потенціал самоорганізації: розвиток волонтерства та громадських ініціатив став важливим чинником демократичної стійкості держави, а незалежні медіа й експертні спільноти виконують функції контролю влади та представлення суспільних інтересів. Реформа децентралізації розширила повноваження й фінансову спроможність територіальних громад, наблизивши управлінські рішення до громадян; місцевий рівень нерідко стає першою «школою демократії», оскільки саме тут громадяни безпосередньо бачать наслідки політичних рішень.

Підзвітність влади та цифрова трансформація

Рівень дослідження: цифрово-комунікативний; провідний механізм — цифрово-комунікативний у поєднанні з функціонально-політичним (контроль за владою).

Демократична влада має бути прозорою та підзвітною: обов'язок посадових осіб пояснювати рішення й нести відповідальність за результати діяльності реалізується через громадський моніторинг, незалежні медіа, антикорупційні механізми та відкритість державної інформації. Розвиток електронного врядування, відкритих реєстрів і цифрових інструментів участі громадян став важливим кроком до підвищення прозорості держави, водночас цифровізація породжує нові виклики — від захисту персональних даних до протидії дезінформації, яка в українському контексті посилюється тривалою інформаційною агресією Росії. Забезпечення балансу між інформаційною безпекою, свободою слова та правом громадян на доступ до інформації є одним із пріоритетів подальшого розвитку врядування [14].

Політична культура та вплив війни на демократичну трансформацію

Рівень дослідження: соціокультурний (внутрішній вимір) та міжнародно-інтеграційний (зовнішній вимір, впливи війни й євроінтеграції).

Політична культура є чинником стабільності демократії: демократичні інститути не можуть ефективно функціонувати без відповідних суспільних установок. В українській політичній культурі одночасно співіснують ознаки як громадянської активності, так і патерналістських очікувань та політичного скептицизму, що відображає перехідний характер суспільної трансформації [11, с. 304–351].

Зв'язок між політичною культурою та інституційною системою є двостороннім: інститути не лише відображають культурні установки суспільства, а й самі активно формують громадянську культуру через практики участі, довіри та відповідальності [3, р. 3]. Якщо політична культура має підданський або патерналістський характер, формально демократичні інститути — вибори, парламент, суд — можуть функціонувати як «фасадні» структури, що відтворюють неформальні практики персоналізованої влади, клієнтелізму та патронажу, замість забезпечення реальної підзвітності перед громадянами [11, с. 304–351].

Для України цей взаємозв'язок має особливе значення. З одного боку, спадщина радянської та пострадянської політичної культури — патерналістські очікування щодо держави, невисокий рівень інституційної довіри, схильність до персоналізації політичного лідерства — продовжує позначатися на функціонуванні партійної системи, парламентаризму та судочинства: саме тому, попри формальну

відповідність конституційних і виборчих інститутів демократичним стандартам, їхня практична ефективність залишається обмеженою [9]. З іншого боку, в українському суспільстві сформувався потужний сегмент активістської, громадянської культури, що виявляється у високій здатності до самоорганізації, розвитку волонтерського руху та готовності контролювати владу «знизу» — риса, нетипова для класичної моделі посттоталітарної політичної культури, яка суттєво прискорює інституційні реформи.

Таке поєднання різномірних культурних установок формує специфічну модель взаємодії культури та інститутів в Україні: інституційні реформи — антикорупційна інфраструктура, децентралізація, судова реформа — відбуваються не стільки завдяки органічній трансформації політичної культури «згори», скільки під тиском активної частини громадянського суспільства та зовнішніх, європейських інституційних стандартів [12].

Це створює ризик розриву між швидкими формальними інституційними змінами та повільнішою трансформацією культурних практик, коли нові демократичні правила накладаються на стійкі неформальні норми поведінки еліт. Подолання цього розриву — тобто перехід від формальної до субстантивної демократичної консолідації політичної культури й інституційної системи — є однією з ключових умов сталого утвердження демократичних цінностей в Україні.

Повномасштабна російська агресія стала найбільшим випробуванням для української державності, змусивши державу застосовувати спеціальні механізми управління з певними обмеженнями окремих демократичних процедур заради безпеки країни. Водночас війна не скасувала демократичну орієнтацію України — навпаки, захист свободи, незалежності та права самостійно визначати майбутнє став одним із головних мотивів суспільної мобілізації, а *європейська інтеграція* перетворилася з зовнішньополітичного напрямку на внутрішній механізм модернізації держави, що передбачає адаптацію законодавства, реформування інституцій та посилення верховенства права [12].

Практично цей механізм реалізується через переговорну структуру вступу до ЄС, яка охоплює 35 переговорних розділів, об'єднаних у шість кластерів. Першим і визначальним є кластер «Основи», який стосується демократії, судочинства, боротьби з корупцією та реформи публічної адміністрації; жоден інший кластер не може бути закритий, поки не досягнуто базових показників саме за цим напрямом. Україна відкрила переговори щодо кластеру «Основи» 15 червня 2026 року, а за оцінкою Європейської Комісії станом на листопад 2025 року, держава ухвалила дорожні карти щодо верховенства права, реформи публічної адміністрації та функціонування демократичних інститутів, а також план дій щодо національних меншин, водночас потребує подальшого зміцнення незалежності антикорупційних органів [12].

Таким чином, вимоги ЄС не є абстрактними, вони безпосередньо контролюють і дисциплінують впровадження конкретних цінностей, розглянутих у цій статті. Розділи 23 і 24 переговорної структури («Судочинство та основоположні права», «Юстиція, свобода та безпека») напряму стосуються верховенства права та судової реформи; вимога незалежних антикорупційних інституцій — підзвітності влади; оцінка функціонування демократичних інститутів і виборчих процедур - політичного плюралізму та парламентаризму; реформа публічної адміністрації - інституційної ефективності держави; план дій щодо національних меншин та захист основоположних прав - людської гідності й рівності. Європейська Комісія готує щорічні звіти про прогрес за кожним із цих напрямів, що фактично перетворює процес євроінтеграції на постійний зовнішній моніторинговий механізм: він не підміняє внутрішню імплементацію демократичних цінностей, але задає її орієнтири, встановлює вимірювані критерії виконання та створює додатковий стимул для держави дотримуватися взятих зобов'язань навіть тоді, коли внутрішній політичний тиск для цього є недостатнім.

Узагальнення розглянутих вимірів дозволяє констатувати, що основні виклики імплементації демократичних цінностей в Україні пов'язані не з відсутністю демократичних орієнтирів, а з незавершеністю процесу їх практичного закріплення: недостатньою інституційною ефективністю, корупційними ризиками, слабкістю політичної відповідальності еліт та суперечностями політичної культури, ускладненими воєнними й інформаційними загрозами. Водночас Україна має значний потенціал демократичного розвитку завдяки активному громадянському суспільству, стратегічній європейській орієнтації та високому рівню суспільної підтримки демократичних цінностей.

Подальше утвердження цих цінностей потребує комплексної стратегії, яка одночасно поєднує зміцнення верховенства права та судової незалежності, формування ефективної й підзвітної держави, розвиток програмних політичних партій, поглиблення місцевої демократії, розширення цифрових

інструментів участі громадян та продовження європейської інтеграції. Після завершення війни це завдання доповниться потребою прозорого повоєнного відновлення — модернізації державних інститутів, відновлення повноцінної політичної конкуренції та активного залучення громадян до відбудови держави [14]. Головним стратегічним орієнтиром залишається перетворення демократичних цінностей із формально проголошених положень на стійкі правила функціонування політичної системи та повсякденного суспільного життя.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що демократичні цінності є фундаментальною основою сучасної політичної системи та визначальним чинником розвитку правової, соціальної і стабільної держави. Демократія є не сукупністю формальних процедур, а складною системою взаємопов'язаних інституційних, правових і соціокультурних принципів, у центрі яких: свобода особистості, людська гідність, рівність громадян, верховенство права, політичний плюралізм та громадянська участь.

Запропоноване визначення предметного поля механізмів імплементації демократичних цінностей у політичну систему України як цілісної семирівневої структури: аксіологічного, нормативно-правового, інституційного, функціонально-політичного, соціокультурного, цифрово-комунікативного та міжнародно-інтеграційного рівнів дозволяє системно проаналізувати як досягнення, так і проблеми демократичної консолідації держави.

Узагальнюючи проведений аналіз, основні механізми імплементації демократичних цінностей у політичну систему України доцільно класифікувати відповідно до визначених рівнів дослідження та складових політичної системи: на аксіологічному рівні - це утвердження цінностей людської гідності, свободи та рівності в суспільній свідомості; на нормативно-правовому рівні - конституційне й законодавче закріплення демократичних принципів; на інституційному рівні - функціонування судової системи, органів державної влади, політичних партій та антикорупційної інфраструктури; на функціонально-політичному рівні - процедури виборів, парламентського контролю та політичного представництва; на соціокультурному рівні - розвиток громадянського суспільства, волонтерського руху та місцевого самоврядування; на цифрово-комунікативному рівні - електронне врядування та цифрові інструменти громадянської участі; на міжнародно-інтеграційному рівні - процес європейської інтеграції та взаємодія з міжнародними моніторинговими інституціями. Така класифікація засвідчує, що ефективна імплементація демократичних цінностей вимагає не окремих, ізольованих заходів, а узгодженої взаємодії механізмів усіх семи рівнів дослідження.

Аналіз українського досвіду засвідчив, що після проголошення незалежності сформовано основні інституційні засади демократичної державності, водночас процес її консолідації залишається незавершеним: недостатня ефективність окремих державних інститутів, корупційні ризики, нестабільність партійної системи та суперечності політичної культури лишаються ключовими викликами. Разом з тим активне громадянське суспільство, стратегічна європейська орієнтація та стійкість демократичних цінностей в умовах повномасштабної російської агресії формують значний потенціал для подальшого розвитку.

Отже, імплементація демократичних цінностей в Україні є довготривалим процесом, який потребує одночасного зміцнення інституційної спроможності держави та демократичної політичної культури суспільства. Головним стратегічним завданням залишається перетворення цих цінностей із формально проголошених положень на стійкі механізми функціонування політичної системи та повсякденного суспільного життя, у якій права людини, верховенство права та відповідальна влада стануть невід'ємними характеристиками державного устрою.

Поглиблений аналіз засвідчує, що визначальним чинником успішності подальшої демократичної трансформації України є характер взаємодії між внутрішньою політичною культурою та зовнішнім інституційним тиском. Як показано вище, євроінтеграційний процес - насамперед вимоги кластеру «Основи» переговорної структури вступу до ЄС - виконує функцію не просто зовнішньополітичного орієнтира, а постійного зовнішнього моніторингового механізму, що дисциплінує внутрішню імплементацію демократичних цінностей навіть тоді, коли внутрішньополітичний тиск для цього є недостатнім. Водночас сама наявність зовнішнього контролю не здатна компенсувати повільність культурної трансформації: досвід останніх років свідчить, що інституційні реформи, ухвалені під зовнішнім тиском без відповідного культурного підґрунтя, залишаються вразливими до згорання чи імітації виконання. Відтак стійкість досягнутих демократичних перетворень визначатиметься здатністю поєднати темп формальних інституційних змін із повільнішими, але глибшими процесами формування громадянської політичної культури.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що запропонована семирівнева модель та класифікація механізмів імплементації можуть слугувати аналітичним інструментом для оцінки повноти й збалансованості державної політики демократизації: розрив між рівнями (наприклад, випереджальний розвиток нормативно-правового рівня за відставання соціокультурного) є індикатором ризику формальної, а не субстантивної демократичної консолідації. Особливої актуальності це набуває в контексті повоєнного відновлення України, коли масштабні інституційні реформи відбуватимуться одночасно з глибокими соціальними трансформаціями, спричиненими досвідом війни. Перспективними напрямками подальших досліджень є емпіричне вимірювання ступеня узгодженості між виокремленими рівнями імплементації демократичних цінностей, порівняльний аналіз траєкторій демократичної консолідації країн Центральної та Східної Європи в постконфліктний період, а також дослідження впливу цифрової трансформації на якість громадянської участі в умовах війни та повоєнної відбудови.

Бібліографічний список:

1. Даль Р. А. Полиархия. Участь у политическом житті та оппозиция / пер. з англ. О. Д. Білогорського. Харків: Каравела, 2002. 216 с.
2. Almond G. A., Verba S. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press, 1963. 562 p.
3. North D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 152 p.
4. Huntington S. P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press, 1991. 366 p.
5. Diamond L. *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1999. 362 p.
6. Inglehart R., Welzel C. *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 344 p.
7. Fukuyama F. *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2014. 672 p.
8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Рудич Ф. М. Політологія: підручник. 3-тє вид., переробл., допов. Київ: Либідь, 2009. 480 с.
10. Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 472 с.
11. Шайгородський Ю. Ж. Політична культура як чинник розвитку демократичного політичного режиму в Україні. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія / за ред. Г. І. Зеленько. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. С. 304–351.
12. European Commission. *Ukraine Report 2023: Commission Staff Working Document SWD(2023) 699 final*. Brussels, 2023. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en.
13. Freedom House. *Nations in Transit 2024: Ukraine*. Washington, DC: Freedom House, 2024. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/nations-transit/2024>.
14. United Nations Development Programme (UNDP). *Democratic Governance and Human Rights: Ukraine*. New York: UNDP. URL: <https://www.undp.org/ukraine>.
15. Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія / пер. з англ. Київ: Основи, 1995. 526 с.

References:

1. Dahl, R. A. (2002). *Polyarchy: Participation and political life and Opposition* / translated from English by O.D.Bilogorsky. Kharkiv: Karavela.
2. Almond, G. A., & Verba, S. (1963). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press.
3. North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
4. Huntington, S. P. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press.
5. Diamond, L. (1999). *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Johns Hopkins University Press.
6. Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge University Press.
7. Fukuyama, F. (2014). *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy*. Farrar, Straus and Giroux.
8. Constitution of Ukraine. (1996, June 28) [as amended]. Verkhovna Rada of Ukraine.
9. Rudych, F. M. (2009). *Politolohiia* [Political science]. Lybid.
10. Shliakhtun, P. P. (2021). *Politolohiia: istoriia ta teoriia politychnoi nauky* [Political science: History and

theory of political science]. Tsentr uchbovoi literatury.

11. Shaihorodskiy, Yu. Zh. (2021). Politychna kultura yak chynnyk rozvytku demokratychnoho politychnoho rezhymu v Ukraini [Political culture as a factor in the development of the democratic political regime in Ukraine]. In H. I. Zelenko (Ed.), *Zminy politychnykh rezhymiv i perspektyvy zmitsnennia demokratii v Ukraini* (pp. 304–351). IPIEND named after I. F. Kuras, NAS of Ukraine.

12. European Commission. (2023). *Ukraine Report 2023* (SWD(2023) 699 final). European Commission. https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en

13. Freedom House. (2024). *Nations in Transit 2024: Ukraine*. Freedom House. <https://freedomhouse.org/country/ukraine/nations-transit/2024>

14. United Nations Development Programme (UNDP). *Democratic Governance and Human Rights: Ukraine*. UNDP. <https://www.undp.org/ukraine>

15. Schumpeter, J. A. (1995). *Kapitalizm, sotsializm i demokratiia* [Capitalism, socialism and democracy]. Osnovy.